

E. FARKAŠAS

ASMENYBĖ IR JOS DOROVĖ ETIKOS POŽIŪRIU *

Be abejonės, kiekvienas žmogus socialinio vaidmens požiūriu yra pakeičiamas, bet jo psichinis-dorovinis pasaulis yra nepakartojamas, individualus. Vadinasi, asmenybės vietos etikoje, dorovės vaidmens asmenybės gyvenime problema yra specifinis teorinis klausimas, kuris skiriasi nuo klausimo apie dorovės vaidmenį visuomenės gyvenime.

Marksistinė etika, tyrinédama dorovę, aiškina jos vietą bei vaidmenį visuomenės raidoje ir jos vietą bei funkcijas individo gyvenime. Anks-tesnės etinės teorijos, išskyrus G. Hégelio, daugiausia aprašė dorovės vaidmenį tik individo gyvenime. Todėl pradžioje marksizmo uždavinys buvo išryškinti tikrąjį dorovės vaidmenį, ir etika daug nuveikė, aiškin-dama dorovę kaip socialinių procesų momentą. Tapo aišku, kad dorovė yra „išsigėrusi“ į visuomeninius santykius, bet ne kaip savitikslių, o kaip visuomeninį gyvenimą stumianti į priekį, jį stabilizuojanti ir pertvarkanti jėga. Dorovė visuomeniniuose santykiuose ne šiaip sau vertybė, o funk-cinė priemonė. Kaip sakė G. Plechanovas, ne žmogus egzistuoja dorovei, o dorovė — žmogui.

Plėtodama šią idėją, marksistinė etika skyrė mažiau dėmesio antrajam klausimui — klausimui apie dorovės vietą ir vaidmenį individo gyvenime. Tokia tyrimų eiga tapo pretekstu buržuaziniams ideologams „įrodi-nėti“, jog marksizmas iš viso neigia asmenybę ir dorovę. Tačiau daugelį kartų cituotos marksizmo klasikų mintys šiai melagingai tezei paremti iš tikrųjų rodo ką kita — konstruktyvią socialinių procesų analizę ir tai, kad marksizmo klasikai ne neigė, o visada turėjo galvoje ir individo dorovingumo veiksnį. Pavyzdžiui, K. Marksas „Kapitalo“ pratarmėje ra-šė: „Bet čia apie asmenis kalbama tik tiek, kiek jie yra ekonominių kategorijų įkūnijimas, tam tikrų klasinių santykių ir interesų atstovai. Mano požiūris yra tas, kad į ekonominės visuomeninės formacijos vysty-mąsi aš žiūriu kaip į natūralų-istorinį procesą; todėl, mano požiūriu, mažiau negu bet kuriuo kitu požiūriu, galima atskirą asmenį laikyti

* Vengrų mokslininko straipsnis, parašytas specialiai „Problemoms“. Iš rusų k. vertė Č. Kalenda.

atsakingu už tas sąlygas, kurių produktas socialine prasme jis pasilieka, kad ir kaip jis subjektyviai būtų iškilęs viršum jų“¹.

F. Engelsas viename laiške pažymėjo: „Abstrahuojantis nuo moralės klausimo — apie šį dalyką čia nekalbama, ir aš jį dėl to palieku nuošalyje,— man, kaip revoliucionieriui, tinkama kiekviena priemonė, vedanti į tikslą, tiek labiausiai prievartinė, tiek ir ta, kuri atrodo taikingiausia“².

Žinoma taip pat V. Lenino mintis: „Asmenine prasme skirtumas tarp išdaviko dėl silpnumo ir sąmoningai bei apskaičiuotai veikiančio išdaviko yra labai didelis; politiniu atžvilgiu to skirtumo nėra <...>“³.

Kaip matome, šiose citatose, kuriose marksizmo-leninizmo klasikai esą „neigė“ individui būdingą dorovingumą, iš tikrųjų kalbama apie jį. Tačiau nuodugniai šio klausimo jie nenagrinėjo. Taip pat teisinga, kad marksistinėje literatūroje ilgai ši spraga buvo neužpildyta. Dabar padėtis, žinoma, kitokia. Dabar šie klausimai sistemingai tiriami. Negana to, kaip tai dažnai esti, iškilo priešingo kraštutinumo pavojus. Kai kurie tyrinėtojai vengia analizuoti visuomeninę praktiką ir visuomeninę dorovę, etikos objektu laikydami tik individualiąją dorovę. Iš tikrųjų šios dvi sritys yra neatsiejamos, viena suponuoja kitą, viena pereina į kitą, bet jos nėra identiškos, ir kiekvienai iš jų būdingas specifinis turinys.

Visuomeniškumas pasireiškia dviem formomis — kolektyvine ir individualiąja. Atitinkamai susiklostė ir dvi visuomeninių procesų reguliavimo formos — visuomeninė dorovė ir individualioji dorovė.

Reguliuojant visuomeninius santykius, dorovė yra kaip priemonė, o individo gyvenime ji atlieka daug didesnę vaidmenį. Dorovės specifinės ypatybės daugiau apibūdina asmenybę negu visuomenę. Asmenybė turi daugiau laisvės ugdyti savo dorovingumą negu gerinti savo ekonominę ar politinę padėtį. Dėl to dorovė asmenybės gyvenime tam tikru mastu yra savitikslis. Asmenybės vertybių hierarchijoje doroviniai tikslai gali dominuoti ir sau pajungti visas kitas vertybes. Be to, individualiojo dorovinės sąmonės gali skirtis dorovės normų žinojimas ir jų pritaikymas sau. Individas neretai žino gėrį, bet jo nerealizuoja savo elgesiu. Visuomenės dorovinės sąmonės tokio dvilypumo nėra.

Individualioji dorovė skiriasi nuo visuomeninės dar ir tuo, kad pirmoji visada pasireiškia per psichikos mechanizmą, yra glaudžiai susijusi su individo jausmais, įpročiais, instinktais. Tuo tarpu visuomeninis patyrimas gali abstrahuotis nuo konkretaus veiksmo ir virsti objektyviai egzistuojančia normų sistema.

Asmeninė dorovė susiklostė tada, kai individas nutraukė bambagyslę, rišančią jį su kolektyvu. Tai įvyko tada, kai dorovės-papročio jau nepakako bendram visuomeniniam egzistavimui reguliuoti. Įprastinės normos, galiojusios tik lokaliniuose kolektyvuose, virto visuotinėmis, privalomomis „visiems“. Be to, dorovinis reguliavimas imtas grįsti asme-

¹ *Marksas K.* Kapitalas.— V., 1957, t. 1, p. 7.

² *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч. 2-е изд., т. 37, с. 275.

³ *Leninas V.* Raštai.— V., 1954, t. 30, p. 323.

niniu įsitikinimu, galimybė individualiai tobulėti ir pranokti grupės mentalitetą. Pastaroji funkcija ypač svarbi individo dorovingumui ir dorovės specifikai suprasti. Juk dorovė ne tik stabilizuojantis veiksnys — ji yra ir kritinė jėga, formuojanti dabartį ir ją pralenkianti.

Iš kur kyla kritinė dorovės funkcija? Kaip paaiškinti, kad vienos ar kitos asmenybės elgesys pranoksta grupinį? Socialinė psichologija tai aiškina konformizmo-nonkonformizmo dėsniais. Etika tuo negali pasitenkinti. Ji atmeta alternatyvą kildinti kritinį-kūrybinį dorovės turinį arba iš tiesioginio išorinės aplinkos poveikio, arba iš asmenybės psichinės konstitucijos. Pirmuoju atveju galima prieiti tik prie egzistuojančių santykių apologetikos, o antruoju lieka neaišku, iš kur individualūs asmenybės polinkiai įgyja dorovinį, t. y. visuomeninį-kritinį, pobūdį. Be to, kildindami dorovę iš asmenybės psichinės konstitucijos, prietume vėlgi prie panašios apologetikos — psichinio determinizmo, kuris atima iš asmenybės tobulėjimo laisvę ir neduoda atramos taško tikrovei keisti.

Kadangi nei mechaninis sociologizmas, nei psichinis determinizmas nepaaiškina individualiosios dorovės prigimties, belieka vienintelė galimybė: giliau suprasti socialinės-istorinės realybės esmę, t. y. įjungti į ją perspektyvinius interesus, raidą. Suprasdami visuomeniškumą ne vien kaip individo įsijungimą į egzistuojančią aplinką, bet kaip istorinį procesą, turintį savo perspektyvą, galėsime paaiškinti kūrybinę dorovės jėgą, kuri iškelia individą aukščiau už egzistuojančias aplinkybes. Kas perprato laiko dvasią ir ją perėmė, tas pajėgus žengti žingsnį į priekį, realizuoti esmines visuomenės raidos tendencijas. Asmenybės tobulėjimas ir yra ne kas kita kaip šių tendencijų individualizacija, įgalinanti individą pranokti supančią aplinką ir kartu valdyti savo paties prigimtį. Vadinasi, individuali dorovinė asmenybės jėga kyla iš giluminių žmogaus visuomeniškumo klodų. Kitaip sakant, ši jėga yra socialinė žmogaus jėga, jo dorovinė laisvė.

Dorovinė laisvė — tai specifinė dorovinės determinacijos forma. Dorovinės determinacijos, pasak O. Drobnickio, ypatybė ta, kad čia keičiasi vietomis „išoriniai“ ir „vidiniai“ veiksniai: išoriška tampa vidiniais dalykais ir priešingai.

Kiek žmogus determinuotas vidinių, sąmoningai nevaldomų veiksmų (psichinė sandara, antroji prigimtis), tiek jie iš tikrųjų veikia jį kaip išorinė jėga, ir žmogus neturi laisvės. O kai žmogus orientuojasi į pasaulį, gali jis savo akiratį plėsti iki visuomeninių santykių. Tada žmogus veikia laisvai ir valdo savo prigimtį. Vadinasi, čia pasireiškia naujas determinantas — dorovinė jėga, kuri ne tik išplečia individo asmeninių santykių ratą, bet ir praturtina jo asmenybę istorine visuomenės patirtimi.

Kaip tik šiame procese ir formuojasi žymi individualybė. Individualusis ir visuomeninis momentas čia yra žmogaus visuomeninio veido lygiu mastu pasireiškiančios formos. Dėl to, kuo daugiau žmogus įgyja visuomeninių savybių, tuo jis, kaip asmenybė, individualesnis, origina-

lesnis, savarankiškesnis. Ir priešingai,— kai žmogaus visuomeniniai ryšiai riboti, ir jo gyvenimas pilkas, nepasižymintis originalumu, kūrybingumu.

Taigi dorovė užima svarbią vietą individo gyvenime, daug svarbesnę negu bendrame visuomenės raidos procese. Tačiau šis skirtumas nėra toks didelis, ir jo negalima absoliutinti, nes visuomeninė dorovė ir individo dorovingumas suponuoja vienas kitą, pereina vienas į kitą: be individualios žmogaus veiklos nėra visuomeninės dorovės, lygiai kaip individo dorovingumas visada siejasi su tam tikra visuomenės dorovės struktūra. Individualus dorovingumas yra visuomeninės dorovės apraiška, jame savitai atsiskleidžia bendras visuomeninis, klasinis dorovės turinys. Dorovinis žmogaus originalumas išplaukia ne iš biologinės individo specifikos, o iš bendrų, ypatingų ir atskirų bruožų derinio. Štai kodėl du priešingos klasinės orientacijos individai gali būti panašūs savo veiklumu, ryžtingumu, bet kiekvieno jų gyvenimas realizuoja skirtingą socialinį turinį. Ir priešingai — skirtingo individualaus išsivystymo lygio žmonės, bet ginantys tos pačios klasės pozicijas, įkūnija savo biografijose tą patį turinį. Be abejonės, dorovės vertę nulemia pirmiausia jos turinys, klasinis pobūdis. Todėl mes negalime reakinggos orientacijos individo, kad ir kokia ryški individualybė jis būtų, kelti aukščiau už eilinį pažangaus judėjimo dalyvį. Doroviniame vertinime mes turime pirmiausia atsižvelgti į turinį, kartu visiškai neignorodami visuomeninės dorovės reiškimosi individualios formos. Kitaip sakant, vertinant individo dorovingumą, reikia įvertinti jo poelgių turinį (ką padarė) ir formą (kaip padarė).

Individo dorovinio elgesio vertę lemia pirmiausia jo poelgių turinys. Čia reikia atsižvelgti į visuomeninę elgesio reikšmę, į to elgesio pažangumą ar reakingumą, taip pat į tai, kaip siejasi individo elgesio dorovingumas su socialine aplinka: sutampa su jos kriterijais, yra žemesnio lygio ar iškyla aukščiau masinių standartų.

Elgesio turinio vertinimo kriterijai parodo, ką individas padarė, koku mastu jis realizavo tam tikras normas. Bet dar neaišku, kaip pats individas žiūri į savo elgesį, kokių paskatų vedinas (įsitikinimo, karjerizmo, baimės ir pan.) jis realizavo atitinkamą normą. Tik žinant elgesio motyvus, galima teisingai įvertinti individo dorovinį brandumą. Čia skirtini trys pagrindiniai lygiai: 1) stereotipinis elgesys, kai dorovės reikalavimai vykdomi iš įpročio, be vidinio aktyvumo; 2) priverstinis dorovingumas, kai individas į dorovės normas žiūri kaip į išorinį dalyką ir jų laikosi vien dėl to, jog reikia (müssen); 3) doras elgesys iš įsitikinimo, vidinio poreikio (sollen).

Mūsų pateiktas dvejopas individo dorovingumo vertinimo kriterijus dar kartą patvirtina, kad ir dorovė gali būti dvejopa — visuomeninė ir individualioji. Visuomeninė, klasinė dorovė iškyla individo atžvilgiu kaip dvasinio būtinumo pasaulis, o laisvas asmenybės apsisprendimas konkrečiai pasireiškia jos dorovingumu. Būtinumo pasaulis gali būti individo susvetimėjimo arba jo laisvo vystymosi sąlyga. Panašiai ir dorovingumas

gali tapti individo saviraidos arba jo užsisklendimo, konformizmo forma. Vadinasi, išoriniai ir vidiniai reikalavimai patys savaime, atplėšti nuo konkretaus turinio, nėra nei gėris, nei blogis. Dėl to negalima aprioriškai teigti, kad visuomeninė dorovė yra prievartos pasaulis, o individualioji dorovė — laisvės sritis. Kurioje iš jų daugiau laisvės — tai priklauso nuo konkretaus turinio. Žinoma, pažangesnė yra ta istorinė dorovės forma, kada klasės dorovingumas sutampa su jos narių dideliu doroviniu brandumu. Bet taip būna ne visada. Klasinių santykių epochoje dorovės ir dorovingumo konkrečios pasireiškimo formos gali būti labai prieštaringos. Didžiai išugdytas dorovinis turinys gali būti susijęs su neišplėtotu dorovingumu, o abstraktus dorovinis didingumas gali būti retrogradinės dorovės produktas.

Negalima nepažymėti dar vieno dėsningumo: brandus dorovingumas gali masiškai rutuliotis tik tada, kai klasinė dorovė yra pažangi. Tokia buvo, pavyzdžiui, buržuazinių revoliucijų epocha, kuri F. Engelso žodžiais tariant, „buvo reikalinga milžinų ir kuri pagimdė milžinus — minties, aistros ir charakterio, daugiapusiškumo ir mokytumą milžinus. Žmonės, sukūrę šiuolaikinį buržuazijos viešpatavimą, buvo kas tik nori, bet tik ne buržuaziškai riboti žmonės“⁴.

Tokia yra ir mūsų epocha, kuri prasidėjo tada, kai proletariatas sukūrė savo partiją ir ėmė kovoti dėl socializmo bei komunizmo pergalės.

⁴ Engelsas F. Gamtos dialektika.— V., 1960, p. 6.